

חתימה

מוטי קפלן

תכנית האב לישראל לשנות האלפיים, תכנית 2020, נמשלה לא אחת לאוקיינוס רחב של רעיונות, דעות ומתווי תכנון, אשר לדעת רבים, שינו לבלי הכר את פני התכנון בישראל.

היריעה הקצרה במסגרת הנוכחית, איפשרה להעלות רק מקצת הרעיונות. מטבע הדברים בחרנו להתמקד באמירותיה של תכנית 2020, העומדים היום על סדר התכנוני, ואשר מעסיקים את מוסדות התכנון, הציבור הרחב ומקבלי ההחלטות: התפנית במסורת התכנון הארצית, מפיזור מירבי של נקודות במרחב, להתכנסות, ריכוז, ומיקוד מאמצים; ציפוף והרוויית הבנייה הקיימת, היצמדות לדפנותיה ומניעת פיתוח מיותר בשטחים הפתוחים; תפיסת השטחים הפתוחים כנושאי ערכים בפני עצמם, ולא דווקא מושא לפיתוח; עקרון הרציפות ומניעת קיטוע; יצירת שפת תכנון חדשה, הרווחת עד היום בתכניות המתאר, לכל רבדיהן; דגשים שניתנו לשמירת איכות הסביבה, קריאה לנקיטת מדיניות פיתוח בר-קיימא, והצעת אמצעים וצעדים להתמודדות עם משבר האקלים. הנושאים הללו, כאילו נכתבו היום, והם נכונים ורעננים כבשעת נתינתם - כתיבתם, לפני שנות דור ומעלה. לא נבואה היתה כאן, אלא מחשבה מעמיקה, זהירה ומרחיקת ראות. תכנון שקול המתעלם מאופנות ו"משברים" לכאורה, ונוטל אחריות המכוונת לאופק רחוק.

הרבה נותר בכרכיה של התכנית, ממתין ומצפה לחשיפה והארה. יש לקוות כי יימצאו לכך הבמות המתאימות. כאן המקום לומר כי ראוי להשקיע מאמץ בהעלאת כרכי התכנית כולם לרשת האינטרנט. בשמונה-עשר כרכי התכנית, בשני כרכי דו"ח ב' ובעשרות דוחות הביניים, פרי עמלם של עשרות ממיטב אנשי תכנון ואקדמיה, משוקעת הגות תכנונית מעמיקה, רעיונות ומתווים אשר לפחות חלק מהם - ליחס לא נס עד היום. (לצד כינוס החומר הרב, יידרשו גם עריכה וצמצום, לבל יטבעו הקוראים בים הדברים...). החשיפה וההנגשה לציבור נדרשת, לאו דווקא בשל חשיבותם ה"היסטורית" של הדברים, ואף לא מבחינת חשיבותם כספרי לימוד והשראה, אלא מפני האקטואליות שלהם, והמשמעות כבדת-המשקל שיש בהם, והנוגעת לעתידה של ישראל.

המשתתפים בגליון האירו את תכנית 2020 מנקודות מבט שונות, וכולם קשרו את נקודת המבט ההיסטורית עם הלקחים אותם ניתן להפיק מהגיונותיה

של תכנית 2020. לכל אחד מן הכותבים, נקודת מבט אישית וייחודית לו, ובהצטרפן יחד מתבהרת תמונה רחבה, פתח לעיון מעמיק אודות התכנון הארצי.

אחדים מן התכנית, נטלו חלק בהכנתה, ואף בימי הורתה-לידתה. תיאורה של רחל אלטרמן את ימי היווצרות הרעיונות, מלמד הרבה על כוחה של התעוררות ויוזמה מצידה של האקדמיה, החברה האזרחית, והציבור הרחב, ולא דווקא מתוך יוזמת הממשלה. וכאן עולה השאלה, האם לנוכח הפער בין תפיסות התכנון שגובשו בקרב תכניות המתאר הארציות (והן התקבלו ואומצו במלואן בקרב מוסדות התכנון), ובין החלטותיה - מעשיה של הממשלה, לא הגיעה העת לנקוט בדרך דומה? ביוזמה ציבורית לגיבוש אופק תכנון מרחיק-ראות. לקריאה זו נודע היום משנה-חשיבות עקב הצפיפות ההולכת ומתגברת, והכירסום המתמיד באיכותם וכמותם של השטחים הפתוחים, ולנוכח האיום הקיומי הניצב בשער, בדמותו של משבר האקלים.

ארו סברדלוב ותמר לניר-שצברג, נגעו בנסיונות ההמשך של התכנית. סברדלוב קובע כי "חתימתה" וקיבועה של התכנית, מהווה משגה. ראוי היה להפוך את עצם תהליך הכנת התכנית, על רעיונותיו, חידושי והצעותיו, למומנט דינמי ומתמשך, אשר יבחן מחדש את עקרונות היסוד, תוך שיח מתמיד עם גורמי התכנון הממשלתיים וגופי תכנון ומחקר אקדמיים. לו היתה גישה זו מתקבלת, היה אולי נמנע הפער בין הרעיונות והמסקנות התכנוניות, ובין מדיניות הביצוע, המשבשת לא-אחת את רקמת התכנון.

תמר לניר-שצברג ורחל אלטרמן חשפו פרק עלום בתולדות התכנון הארצי, נסיונותיו של אדם מזור ליצור מסגרות שיתוף פעולה עם המדינות השכנות והרשות הפלשתינית. מהלכים אלה דעכו נוכח המציאות ששינתה את פני המדינה. האם תשוב ותקרום עור וגידים תקוותו של אדם ל"גבולות כמפגשים", ולא כגדרות מפרידים, נעולים וסגורים? למדיניות של שיתופי פעולה, פתיחת שערים, פרויקטים חוצי גבולות, מהם יהנו ישראל וכל שכנותיה?

כ"עורך אורח" נטלתי לעצמי חרות להרחיב בנושאים הקרובים ללבי, וביחד עם איריס האן, נפרשה היריעה הנוגעת בתכנים חדשים שנוצקו בשטחים הפתוחים: ערכי חברה, מורשת, נוף ותרבות, מעבר לערכיהם ה"קלאסיים" הטבעיים. לצידם, עקרונות הרציפות והשלמות, צירים ולבבות ירוקים, הלא הם אבותיהם של המסדרונות האקולוגיים, אשר המתינו דור שלם לקיבועם בתמ"א 35. והרעיון ליצור "מפות רגישות", אשר יכוונו את הפיתוח הנדרש למקומות בעלי רגישות נמוכה וימנעו פגיעה בשטחים יקרי-ערך. מפות רגישות הפכו להיות יסוד תכנוני בכל רמות התכנון בארץ. התכנים אשר נוצקו בשטחים הפתוחים, מסייעים היום כתריס בפני נסיונות הפרה ובינוי (מרביתם שלא לצורך). עניין מיוחד נמצא בביסוסה של תפיסת "פיתוח בר-קיימא" שהוטבעה כאן לראשונה בתולדות התכנון בישראל. בפרקי כרך "פיתוח בר קיימא", הועמדו לראשונה יסודות וקווי פעולה להתמודדות עם משבר האקלים - האתגר התכנוני-קיומי הגדול ביותר מולו ניצבת כיום האנושות. קווי הפעולה הללו (אשר נדונו כאן), נכונים במלואם גם בימים אלה.

נקודת מבט רעננה, המשלבת את הפן האישי והמקצועי, עולה מפי אלו אשר כלל לא היו שותפים בגיבוש תכנית 2020 - אלון טל ואיריס האן. שניהם

מתארים, כל אחד מנקודת מבט שונה את השינוי בהשקפת עולמם, נוכח הרעיונות שנהגו בתכנית 2020. מדברי שניהם עולה "רגע של הארה, המשנה תפיסת עולם, רגע מכוון", המציב קו פרשת המים בין גישות תכנון וותיקות, שהיו אולי מתאימות וזמנן, אך המשך האחיזה בהן איים על דמותה של הארץ.

בשל המגבלות והסייגים בימים האלה, נמנע דיון בנושאים רבים נוספים שנכללו בתכנית 2020, ושיתופם של רבים וטובים מחברי צוות התכנון. עם זאת, הרבה למדתי משיחות ארוכות עם אלו שנטלו חלק במהפכת התכנון בשנות התשעים של המאה העשרים, אדריכלית דינה רצ'בסקי, ואדריכלית עדנה לרמן האירו את מנגנוניהן הפנימיים ויחסיהן של תמ"א 31 ותכנית 2020. התכניות שעמדו בפתחו של העשור התכנוני, "תור הזהב" של התכנון בישראל, בו נוצקה תורת התכנון החדשה, ובהשראתן, תכניות המתאר הארציות והמחוזיות המלוות אותנו עד היום. מן השיחות עם יואב שגיא שליווה שתרים להכרה בחשיבות שמירת השטחים הפתוחים - יסוד במערכי התכנון הארצי - ניתן היה ללמוד על הפעילות 'מאחורי הקלעים' לקידום של רעיונות חדשים. יונה בר-גור, מעמודי התווך של תכנית 2020 הגה ויסד את מערכת החלופות העומדת בבסיסה, הבהיר וסייע בהבנת הדרכים בהן ניטוו ונארגו החלופות, למסכת אחת של "תמונת עתיד". אין לתאר היום את פני התכנון בישראל, תכניות מתאר בכל הרמות, תסקירי השפעה על הסביבה ונספחים נופיים- סביבתיים, בלא שנמצא פרק חלופות תכנון בבסיסן.

תם ולא נשלם. יש לקוות כי הגליון הנוכחי יפתח פתח לחידוש השיח - רחב היריעה, בסגנונה של תכנית 2020. יתר על כן, דרכי התכנון כיום, ברוח ימי "המהירות והתכליתיות", נוטות לתת מענים לכאורה - פרקטיים מיידיים - ל"משברים ומצוקות" בני הזמן. יתכן והן מצליחות במתן מענה מקומי, דחוף ונדרש, אך תוך כדי כך הן משבשות את האפשרויות לעתיד, וסותמות את הגולל לקיומה של "ארץ". מהותה ותמציתה של "ארץ", נדונה בפרק העוסק בנמל היעד הבא: המציב תמונת עתיד של "פתוח, סגור, פתוח". יישובים רוויים ומכונסים ואיכותיים, לצד שטחים פתוחים שמורים. תיקון הארץ, תיקון האדם, נדרשים להגות תכנונית - מחשבה מתונה, מעמיקה, שקופה וניתנת לבחינה וביקורת מצד הציבור המקצועי. ראוי היה לשוב וללמוד את דרכי החשיבה של תכנית 2020. החשיבה הנאורה, המושכלת, אותו אומץ-לב תכנוני שנטלה על עצמה תכנית 2020 בהפלגה אל הלא-נודע, נכון שיעמדו לפתחן של כלל מערכות התכנון וקבלת ההחלטות בישראל.

